

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.31.2.7>

Maciej Czerwiński

DVA IZDANJA JEDNOG ROMANA IVANA SUPEKA. JEZIČNE I STILSKE MODIFIKACIJE U KULTURNO-POLITIČKOM OKVIRU

*dr. sc. Maciej Czerwiński, Uniwersytet Jagielloński, Maciej Czerwiński,
maciej.czerwinski@uj.edu.pl, Krakov*

prethodno priopćenje

UDK 821.163.42.09Supek, I.-31
811.163.42'38Supek, I.

rukopis primljen: 12. svibnja 2019; prihvaćen za tisak: 2. listopada 2019.

Osnovni je cilj ovoga rada usporedba ratnog romana Ivana Supeka, koji je 1959. godine objavljen kao Dvoje između ratnih linija, a 1995. godine doživio je novo izdanje kao Između ratnih linija. Usporedba se vrši na trima razinama jezične zbilje: (1) odnos prema jezičnim elementima koje se smatra hrvatskim/nehrvatskim; (2) uloga narječja; (3) stilske i tekstualne modifikacije. Analiza pokazuje na koji je način modificirano jezično tkivo Supekova romana na tim trima razinama i koji su razlozi za njihovu interpretaciju. One su sve ideološki uvjetovane, no razlikuju se po tome što se referiraju na drukčije kulturne preokupacije. Istraživanje prve razine pokazuje da je Supek u pedesetima bio sklon uporabi hrvatskih elemenata, ali da je u drugom izdanju svoj jezik još više kroatizirao. Što se tiče upotrebe narječja, u prvom izdanju likovi gotovo govore jezikom pripovjedača, dok u drugom jedan od likova govori zagrebačkim idiomom (ovo se interpretira u vizuri odnosa standarda prema kajkavskom idiomu od narodnog preporoda, preko Krležinih literarnih intervencija, pa sve do proze u trapericama). Stilistička razina pokazuje da je autor intencionalno intervenirao u tekst kako bi drukčije modelirao svoj odnos prema Drugome svjetskom ratu, drukčije kodirajući ulogu Hrvata i Srba u njemu te mijenjajući u predmetnom svijetu poziciju Hrvatske seljačke stranke.

Ključne riječi: hrvatski jezik; jezik u romanu; Ivan Supek; stil; narječje; komunikacija u kulturi

1. Uvod

Ivan Supek – fizičar, filozof i pisac te javni djelatnik – objavio je 1959. godine roman pod naslovom *Dvoje između ratnih linija*, a 1995. u okviru šireg izdavačkog pothvata nazvanog *Hrvatska tetralogija*, novo izdanje pod naslovom *Između ratnih linija*. Ta se nova knjiga poklapa sa starom na svim razinama književne kompozicije – radnje, likova, kronotopa, pa se doista može govoriti o drugom izdanju tog istog romana. Međutim, autor je do te mjere modificirao neke komponente jezične strukture da se može pratiti kako su nova stvarnost i nove okolnosti (novi svjetonazori?) utjecale na promjene u naglašavanju nekih elemenata predmetnog svijeta, prešućivanje drugih ili dodavanje još nekih trećih.

U romanu se problematizira položaj intelektualca uoči i za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Mladen je ljevičar, ali je skeptičan prema komunistima (boljševicima) jer ne odobrava njihov dogmatski marksizam ni totalitarne i zločinačke metode postupanja (otvoreno govori o Staljinovim zločinima). Taj uvjereni ljevičar protivnik je prvenstveno fašizma, ali ne može doći na kraj s komunistima jer ne dijeli njihov militantan stav. On je pacifist. Nalazi se dakle između dviju sila, pokušava u ratu spasiti svoju zasebnost na takav način da se ne želi angažirati u borbi i izabire „dobrovoljnu internaciju”. To su nedvojbeno inspiracije iz Supekove osobne biografije. Ni on se nije slagao s dogmatizmom i ostao je heretik (heretik je omiljena figura iz njegova opusa). Održao je svoj poznati govor na zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, gdje se zalagao protiv naoružanja, nije se učlanio u Partiju iako je sudjelovao u NOB-u (to mu je zamjerao Miroslav Krleža, a samom će Supeku to devedesetih godina dvadesetog stoljeća poslužiti u polemikama s Franjom Tuđmanom). U analiziranom romanu glavni se junak konačno – unatoč vlastitom svjetonazoru – odriče svoje individualnosti i prihvaća grupni identitet, što rezultira angažiranošću u revolucionarnoj borbi (romaneskna struktura građena je po modelu *Bildungsromana*). O tome odlučuju okolnosti, ali i ljubav prema mladoj ortodoksnoj komunistici Milici, koja svoje osjećaje prema njemu uvjetuje Mladenovim angažmanom. On je tipičan junak hrvatske proze o ratu – kolebljiv intelektualac i pacifist, koji na kraju prihvaća borbu kao nužnost.¹

¹ O protagonistu Supekova romana te o okvirima narativnih praksi u hrvatskoj prozi o ratu v. Czerwiński 2018: 124–131.

U novom izdanju – gdje se glavni protagonist više ne zove Mladen, već Hugo Tesar – Supek je znatno modificirao neke elementne predmetnog svijeta na takav način da je odstranio neke dijelove prvotnog teksta (ponekad čitava poglavlja), druge je znatno promijenio ili je umetnuo posve nove. Što se tiče jezičnog plana koji je predmet rasprave u ovom radu, u novom izdanju korigiraju se tri dimenzije: odnos prema elementima koji se smatraju „hrvatskijim”, odnos prema dijalektu, odnos prema stilu. Sve te intervencije proizvode niz dodatnih značenja ne samo za opći smisao predmetnog svijeta već i za cijeli kulturni imaginarij. Pokušat ću ih analizirati ovim redom.

2. Hrvatski i nehrvatski jezični elementi

Isprva ću analizirati prvu varijantu Supekova romana, objavljenu 1959. godine, kako bih iznio neke zaključke vezane uz ondašnje jezično stanje. Naravno, ne može se tvrditi da Supekove jezično-stilske prakse u romanu karakteriziraju čitavu ondašnju jezičnu komunikaciju. Jezik je raslojen na više razina, pa su očite razlike u različitim stilovima. Supekov roman dakle predstavlja jedan dio jezične komunikacije, u ovom slučaju prozno-literarne. Analiza stanja s kraja pedesetih godina poslužit će kao polazište za razmatranja jezičnih mijena koje su se dogodile u drugom izdanju (1995). Zahvaljujući takvoj usporedbi saznat ćemo koliko se jezik promijenio te na tom temelju pokušati odgovoriti na pitanje koji su bili razlozi tim promjenama.

Imajući u vidu opći ton rasprava o jezičnom pitanju u Hrvatskoj, možemo pretpostaviti da je potkraj pedesetih godina hrvatski jezik podlijegao procesu srbizacije, odnosno pokušavalo se marginalizirati hrvatsku jezičnu tradiciju i pojačavati jezični unitarizam. Da bi se mogao verificirati takav stav, treba voditi računa ne samo o tome što se o hrvatskom jeziku i njegovom odnosu prema srpskom tada govorilo, odnosno kakav je bio stav službene ili neslužbene filologije, već i o tome kakav je jezik bio u uporabi. Supekova knjiga, naravno, može odgovoriti samo na to kakav je bio njezin jezik, odnosno kakav je bio jezik ondašnje proze ako se uzme u obzir da je većina knjiga pisana sličnim idiomom.

Kada je riječ o jezičnim osobinama koje izražavaju odnos prema hrvatskoj tradiciji, odnosno hrvatskom jezičnom specifikumu, u prvoj varijanti romana daju se zapaziti ujedno tri tendencije. Prva je inzistiranje na riječima koje se doživljavaju kao hrvatske (pogotovo onda kada bi se

mogle uvesti alternativne riječi koje se smatraju srpskima ili manje hrvatskima). Druga je kolebljivost, odnosno nestabilnost norme (pojavljuju se ekvivalenti – hrvatski i manje hrvatski). Treća je inzistiranje na riječima koje se čine izrazito nehrvatskima (srpskima?) bez svojih hrvatskih inačica. Pokušajmo nabrojiti te elemente:

- (1) Izbori koji se doživljavaju kao hrvatski:
 - (a) leksički: *sućut* (umjesto *saučešće*), *stanka* (umjesto *pausa*), *sveučilište* (umjesto *univerzitet*), *Židov* (umjesto *Jevrejin*), *stajalište* (umjesto *stanovište*), *kazalište* (umjesto *pozorište*), *zrakoplov* (umjesto *avion*), *bilježnica* (umjesto *sveska*), *dojam* (umjesto *utisak*), *zapovijed* (umjesto *komanda*), *bijeg* (umjesto *bjegstvo*), *vlak* (umjesto *voz*), *kolodvor* (umjesto *stanica*);
 - (b) gramatički: sufiks *-telj* umjesto *-lac* (*slušatelj* umjesto *slušalac*, *branitelj* umjesto *branilac*), *napadaj* (umjesto *napad*), vršitelji radnje na *-ist* (umjesto *-ista*), inzistiranje na neodređenoj deklinaciji pridjeva i zamjenica (*slike Njegova Veličanstva*, *prema Banovu trgu*), prijedlog *s-* u prijedložnim izrazima (*s vama*, *s njime*) umjesto *sa vama* i *s njima*, zamjenica *što* (umjesto *šta*), pitanja počinju *s je li* (umjesto *da li*); prefiks *protu-* (umjesto *anti-*), sufiks *-irati* (umjesto *-isati/-ovati*, npr. *falsificirati*, *rehabilitirati*), unutarjni (umjesto *unutrašnji*), *doista* (umjesto *zaista*), *tlo* (umjesto *tle*), *putovi* (umjesto *putevi*), *obveza* (umjesto *obaveza*), *ofenziva* (umjesto *ofanziva*), *drukčiji* (umjesto *drugačiji*), *točno* (umjesto *tačno*);
 - (c) pravopisni: futur pisan po morfonološkom načelu *bit će* (umjesto *biće*), dosljedno odvojeno pisanje negiranog oblika pomoćnog glagola *htjeti*: *ne će* (umjesto *neće*), *podčinjen* (umjesto *potčinjen*).
- (2) Kolebljivost norme (ekvivalencija):
 - (a) leksičke: *kat* – *sprat*, nazivi mjeseci (*kolovoz* – *august*, *maj*, *oktobar*), *oprostiti* – *izviniti*, *ubojica* – *ubica*, *trenutak* – *moment*, *obitelj* – *porodica*,
 - (b) gramatičke: –
 - (c) pravopisne: –

- (3) Izbori koji se doživljavaju kao nehrvatski, odnosno manje hrvatski²:
- (a) leksički: *milion* (umjesto *milijun*), *uhapsiti* (umjesto *uhititi*), *hiljada* (umjesto *tisuća*), *princip* (umjesto *načelo*), *Evropa* (umjesto *Europa*), *statua* (umjesto *spomenik*), *raskršće* (umjesto *križanje*), *štampanje* (umjesto *tiskanje*), *lični* (umjesto *osobni*), *princ* (umjesto *knez*), *komandant* (umjesto *zapovjednik*), *napolje* (umjesto *van*), *kasarna* (umjesto *vojarna*), *upotreba* (umjesto *uporaba*), *štab* (umjesto *stožer*), *patrola* (umjesto *ophodnja*);
 - (b) gramatički: *kuda* (u značenju *kamo*), posvojna zamjenica *njezin njen(a)(o)* (umjesto *njezin(a)(o)*), *talenat* (umjesto *talent*), *uputstvo* (umjesto *puta*), sufixi *-ioni* (umjesto *-ijski*, npr. *operacioni*);
 - (c) pravopisni: –

Izvršeno istraživanje pokazuje da u Supekovu romanu dominira prva tendencija, da je druga rjeđa, a da je treća marginalna. To bi značilo da se iz rezervoara jezičnih mogućnosti (hrvatska varijanta, srpska, više hrvatska, više srpska, zajednička) najčešće biraju elementi koji se doživljavaju kao hrvatski, i to na svim razinama – leksičkoj, gramatičkoj i pravopisnoj. Upotreba takvih riječi kao što su *što*, *vlak*, *kolodvor*, *sveučilište*, *zrakoplov*, pa i niza gramatičkih i pravopisnih rješenja – od sufixa *-ist*, *-telj*, *-irati*, sve do načina pisanja futura – nedvojbeno pridonosi isticanju identiteta hrvatskog jezika i dokaz je da autor naginje izrazu koji se doživljava kao hrvatski. Ne samo da ne marginalizira hrvatske riječi i gramatičke osobine nego naprotiv – on ih i naglašava.³

Štoviše, ni izbor rješenja koja su „manje hrvatska” ne znači da navedene riječi ne pripadaju hrvatskom standardnom jeziku. Dapače, većina se od njih koristi do dana današnjeg (s različitim stilističkim statusom), npr. *uhapsiti*, *hiljada*, *princip*, *Evropa*, *štampanje*, *princ* (u stilizaciji), *komandant* i *kasarna* (u

² Ovdje treba naglasiti da nije sigurno jesu li se potencijalno „hrvatskije” riječi uopće rabile u ono vrijeme (npr. riječ *ophodnja* mogla je evocirati konotaciju na ustaški režim). Tek bi neka analiza leksičke reprezentacije u drugim domenama komunikacije mogla odgovoriti na to pitanje.

³ Istraživanja provedena u drugim žanrovima pokazuju sličnu tendenciju. Naime u *Historiji naroda Jugoslavije* (drugi svezak je objavljen upravo 1959. godine), koja je bila objavljena i u Zagrebu i u Beogradu u dvjema varijantama, dominiraju hrvatske riječi. U hrvatskoj varijanti rijetki su srbizmi, a naglašavaju se hrvatske riječi i gramatičko-pravopisna rješenja (usp. Czerwiński 2012).

suženom značenju), *upotreba*, *štab*, *patrola*. Od riječi za koje bi se moglo reći da su doista srbizmi mogu se istaknuti *milion*, *napolje*, *usputstvo* te naravno one koje se pojavljuju uz hrvatske riječi: *kat* – *sprat*, nazivi mjeseci, *oprostiti* – *izviniti*, *ubojica* – *ubica*, *obitelj* – *porodica*.⁴

U tekstu se pojavljuju nedosljednosti, na primjer hrvatska *zapovijed* uz riječ izvedenu od njezine inačice *komanda* (*komandant*). No u ovom slučaju treba naglasiti da je autor u novom izdanju (svjesno?) zadržao riječi koje su pripadale zasebnom partizanskom sociolektu. Stoga se pored *komande* nalazi niz izraza koji karakteriziraju taj idiom – kasnije naslijeđen i razvijan u komunističkom birokratiziranom govoru npr. *sekretar*, *partija*, (*centralni*) *komitet*, *komesar* itd. Teško bi bilo očekivati da se u govoru ilegalaca za vrijeme Drugoga svjetskog rata upotrebljavaju „hrvatskije” inačice kao što su *tajnik*, *stranka*, *središnji odbor*, *povjerenik* jer one ne samo da imaju drukčiju konotaciju nego im je i drukčija denotacija (mogu se odnositi na ustašku državu).

U drugom izdanju knjige iz 1995. godine uvedene su stanovite promjene koje su još više naglašavale hrvatsku jezičnu tradiciju. Došlo je do ovih promjena: *milijun* (umjesto *milion*), *tisuća* (umjesto *hiljada*), *kat* (umjesto *sprat*), *tiskanje* (umjesto *štampanje*), *križanje* (umjesto *raskršće*), *osobni* (umjesto *lični*), *uputa* (umjesto *usputstvo*), *trenutak* (umjesto *moment*), *zapovjednik* (umjesto *komandant*), *obitelj* (umjesto *porodica*), *vojarna* (umjesto *kasarna*), *ubojstvo* (umjesto *ubistvo*); nazivi mjeseci su ovog puta isključivo hrvatski. Svi elementi koji su određeni kao hrvatski ostali su kao u prvoj inačici. Jedina je razlika u tome što je odvojeno pisanje negiranog oblika pomoćnog glagola *htjeti* (*ne će*) zamijenjeno zajedničkim *neće*. To može izgledati paradoksalno uzme li se u obzir da su se upravo u devedesetima pojavile snažne tendencije da se taj oblik – doživljavan kao „hrvatskiji” – piše odvojeno. Može se pretpostaviti da Supek nije htio preuzimati previše rješenja koja su dolazila iz desnih krugova jer se smatrao ljevičarom (slično je bilo s mnogim purističkim leksičkim elementima kojih u romanu nema, a mogli bi biti). Stoga je jezik drugog izdanja njegove knjige „kroatiziraniji” nego u prvom, ali ne radikalno.

⁴ Riječi *obitelj* – *porodica* nisu potpuno sinonimne (u nekim kontekstima mogu imati u hrvatskom jeziku različita značenja), no neki naivni interlokutori doživljavaju prvu riječ kao hrvatsku, a drugu kao srpsku.

3. Uloga kajkavskog

U novom izdanju dolazi do još jedne bitne modifikacije. Naime jedna od protagonistica govori zagrebačkim idiomom (pretežito kajkavskim s elementima štokavskog), dok je u prvoj varijanti govorila novoštokavskim (i ni po čemu se taj govor nije razlikovao od pripovjedačeva). Taj idiom karakteriziraju također njemačke umetnute riječi i fraze. Ovako izgleda dijalog između nje i komunistice Milice.

– Spava kao zaklan.

(...)

– Vi ćete mu reći, naravno, u pravom momentu, da sam bila ovdje. Mjesec dana me ne će biti u Zagrebu. Ja odlazim na skijanje u Kitzbuhel. Znaite, to je zimski centar u austrijskim Alpama.

– Ne zanima me, odreže mlada.

– Njega će to interesirati. Zato vam i govorim. Adio! (Supek 1959: 148–149).

– Spi kak zaklan.

(...)

– Vi mu bute rekli, kaj ne, f pravom momentu, da sam bila ovde. Mesec dana me ne bu v Zagrebu. Ja pem na skijanje u Kitzbuhel. Znaite, to je zimski centar f tirolskim Alpama.

– Ne zanima me – odreže mlada.

– Njega bu interesiralo. Adio!
(Supek 1995: 146).

Lidijin jezik komentira i pripovjedač, ali u prvom izdanju malo drukčije nego u drugom. U prvom je to „gruba slikovitost u njenu govoru (spava kao zaklan)”, a u drugom „gruba slikovitost u njezinoj kajkavštini (spi kak zaklan)”. Umetanje kajkavskog idioma ne znači da je posrijedi dijalektalna književnost jer, kako zapaža Dalibor Brozović, dijalektalna je književnost ona koja je „u cjelini na dijalektu, u vremenu kad već postoji normirani književni jezik”. Po njegovu mišljenju uvođenje dijalekta u dijaloge samo je „stilsko koloriranje” (Brozović 1952: 63). Riječ je, dodaje autor, „o osjećanju zavičaja, sentimentalnosti, nostalgiji, ljubavi za tradicije, želji da se fiksira rodna riječ”. Sve te odrednice doista stoje, međutim izgleda da, bar u nekim situacijama, artikulacija dijalekta ima i dublja značenja koja se implicitno nameću u činu komunikacije. Pošiljatelj poruke presuponira to dodatno značenje u činu kodiranja, a primatelj ga mora u činu dekodiranja dešifrirati.

Već je Aleksandar Flaker zapazio da upotreba dijalekta može služiti osporavanju standardnog idioma, odnosno nekih vrijednosti koje su za nj vezane (Flaker 1986). A uz standard se veže niz odrednica koje prešutno prepoznaju sudionici procesa komunikacije: autoritet i prestižnost političkog

centra, politička moć, centripetalna silnica kulture kojoj je cilj prevladavati centrifugalne tendencije, makar one bile vezane za sam taj centar (Zagreb je na području kajkavskog narječja). Treba se stoga zapitati ima li autor, uvodeći kajkavski zagrebački idiom, cilj osporavati standardni jezik ili možda samo izražava želju za isticanjem realnosti i zavičajnosti komunikacijske situacije. Da bi se moglo odgovoriti na takvo pitanje, nužno je osvrnuti se na lik Lidije i njezinu ulogu u romanu.

Lidija je Mladenova/Hugova ljubavnica, ali on nju ne voli, samo cinično iskorištava njezinu sklonost prema sebi. Hugo voli neku drugu ženu – Milicu. Nalazi se, dakle, između dviju žena koje simboliziraju dva oprečna poretka: Lidija je pripadnica visokog zagrebačkog društva, sklona oportunističkom, dok je Milica dogmatska komunistica, koja vjeruje u ideale revolucije. Lidija je starija, Milica je mlađa. To nisu samo pridjevi koji označavaju realno stanje stvari već i ocjena. U komunističkoj viziji svijeta staro se smatralo anakronim i zagledanim u prošlost, mlado modernim i uperenim u budućnost (upravo zato je komunističkoj viziji svijeta putovanje prema svijetloj budućnosti glavna metafora, usp. Czerwiński 2017). Junak voli Milicu i ima lijeva ideološka stajališta, ali se ne želi angažirati u borbi jer ne dijeli njezin komunistički svjetonazor. On je socijalist, ali demokratske orijentacije, a ne staljinističke (boljševičke). Kao salonski ljevičar on pokušava izbjeći angažman u ratu (iako omogućava komunistima ilegalne sastanke u svom stanu) i nada se da može proći kroz rat bez donošenja odluka, bez borbe. On želi ostati *između*. No tu poziciju neće moći zadržati jer je rat izvanredno stanje u kojem se mora zauzeti neki stav i snositi odgovornost. Ta dilema i njezino rješavanje dat će naraciji glavnu pokretačku snagu.

Na kraju romana pokazuje se da je Lidija „njemačka štićenica”, čak doušnik njemačke tajne policije. Njezina izdajnička djelatnost izlazi na vidjelo u trenutku kada Huga pokušava nagovoriti na suradnju s Nijemcima. Ona tada kaže: „Kaj ti misliš? – zapitala ga je s prijetećim grgotanjem – Fischer bu te sutra strpal v rešt če mi ne kažeš neku adresu” (str. 318). Hugo se na kraju odlučuje za borbu, što znači i za Milicu, ali da bi to postigao, mora pobijediti strah u sebi i mora ubiti Lidiju.⁵ Sve se to događa i sve to prethodi bijegu na oslobođeni teritorij.

⁵ Sličnu odluku donio je glavni junak Andrićeva kratkog romana *Zeko* (1947). Priključio se mladim komunistima, a ostavio siguran građanski život sa ženom Margitom, koja je sklona oportunističkom. Sazrijevanje glavnog protagonista do revolucionarnog čina zahvaljujući ljubavi tema je romana Čede Price *Nekoga moraš voljeti* (1957).

Vidi se stoga da upotreba zagrebačkog govora nije samo potreba naglašavanja realiteta, autentičnosti, pojačavanja mimetizma zbilje već da je posrijedi i još nešto, naime stigmatizacija izdajničkog mentaliteta pripadnika zagrebačkog visokog društva. Purgerski govor je ovdje buržujski govor (buržujski u smislu koji su tom pridjevu pripisivali komunisti). To je, kako je rekao Krleža za ciklus o Glembayevima, *agramerski tekst*.⁶ Sličnu strategiju iskoristio je i Miljenko Jergović u romanu *Ruta Tannenbaum* (2006). Ovako je pripovjedač opisao ulazak njemačkih trupa u Zagreb u travnju 1941. godine: „A onda je desetoga travnja, u popodnevnim satima, dok pošten svijet počiva poslije ručka, njemačka vojska umarširala u Zagreb. Jebemti, kak su bili lepi ti vojnici!” (Jergović 2006: 343). U zadnjoj rečenici kajkavski elementi signaliziraju sklonost *agramerskog svijeta* oportunističkom, a možda i fašizmu.

Nije to dakle prvi ni zadnji put u hrvatskoj književnosti da zagrebački govor služi stigmatiziranju nekih grupacija koje se smatra negativcima. Taj sindrom prati hrvatsku kulturu od narodnog preporoda jer, kako je istaknuo Aleksandar Flaker, izbor štokavštine za književni jezik „ogradio je hrvatsku književnost od njezinih drugih bogatih tradicija i jezičnih izvora, ponajprije od sjevernohrvatske kajkavske književnosti i od čakavske književne tradicije u Primorju i Dalmaciji” (Flaker 1987: 327). A kajkavski idiom, čini se, nije bio daleko od toga da se upravo njega izabere za općenarodni jezik. Svjedoče o tome važni spisi, da nabrojimo samo neke, npr. Vrhovčev *Poziv* (1813), Mihanovićeve *Reč domovini...* (1815), pa i Gajeva *Kratka osnova...* (1830) i prvi brojevi Danice, uključujući i Štoosov *Kip domovine vu početku leta 1831 (1835)*.⁷ No na kraju je ipak pobijedila štokavština (za što je bilo dobrih razloga), iako se ni ilirci, pa ni pripadnici Zagrebačke filološke škole nisu opirali integriranju kajkavskih elemenata u književni jezik (tome su na kraj stali tek hrvatski vukovci). No u borbi za

⁶ Samo kod Krleže stilizacija se postiže ne zahvaljujući kajkavskom govoru, već prvenstveno germanizmima. Istu je strategiju – i s istim ciljem – 1954. godine ponovio Branko Belan u filmu *Koncert*. Aristokratsku se obitelj Glojzner stigmatizira zbog njezina rasipničkog načina života, beskrupuloznosti i nemilosrdnosti prema sirotinji, političkog oportunističkog načina života, beskrupuloznosti i nemilosrdnosti prema sirotinji, političkog oportunističkog načina života. Belan je aktualizirao Krležinu viziju, s tim što je ona u novom izdanju – nakon pobjede komunista u Drugome svjetskom ratu – imala još dodatno značenje. Naime, reakcija (aristokracija i buržoazija), koje su prihvatile fašizam, izgubile su u ratu. Stoga je koncert, bez obzira na dramu glavne junakinje, pobjeda pravde.

⁷ Taj jezik Ante Stamać naziva svakodnevnorazgovornom kajkavštinom (v. Stamać 1985, Cođa 2012). O odustajanju od kajkavskog idioma, što je kod Štoosa trajalo jako dugo, pisao je Josip Vončina (Vončina 1993).

jedinstveni jezik ilirci su stvorili paradigmu prema kojoj su zagovornici kajkavskog jezika – koje se povezivalo s pristašama prougarske orijentacije, prije svega mađaronima – negativci i izdajnici, uglavnom oni koji ne žele boljitak hrvatskog naroda (takvo uvjerenje još uvijek je opće mjesto hrvatske historiografije). Od tada uporaba zagrebačkog kajkavskog idioma može – iako ne mora – presuponirati čin stigmatiziranja.

Stigmu izdajnika, posegnuvši za zagrebačkim kajkavskim idiomom, priljepio je mađaronima August Šenoa u pripovijetci *Vječni Žid u Zagrebu ili tri dana tuđe i nevolje*⁸. To je, ako se ne varam, prva literarna obrada koja je preko izbora kajkavske stilizacije stigmatizirala protivnike *narodnog ujedinjenja* i *ukidanja feudalizma* (te dvije domene se u doba preporoda smatralo gotovo sinonimnima). Za vrijeme prvog posjeta „Židova vječnog skitnice” (koji je utjelovljenje toposa Ahasverusa) Zagrebu (priča se temelji na njegovim trima povratcima u Zagreb u vrijeme vatrenih diskusija kada, ne znajući za lokalne (jezične) prilike, strada kao imaginarni neprijatelj), on ulazi u krčmu gdje čuje povike promađarske stranke (v. Czerwiński 2005).

– *Spectabiles amici!* Ja vam velim, mi ne budemo ilirci!

– Vi-veit! – zaori sva krčma.

– *Spectabiles amici!* A zakaj bi mi bili ilirci, a kak bi mi bili ilirci; kaj nam predi ni dobro bilo? Vino košta vedro tri cvancike, piščencov i puranov nam je Bog dal dosti, pa kaj ćemo več? – zapita novi Ciceron društvo, zafurknuv brkove poput raka (Šenoa 1962: 286).

Kajkavsku se riječ konfrontira sa štokavskom, koja izražava stavove zagovornika ujedinjenja hrvatske nacije, a i cijele Ilirije. U drugoj krčmi Židov čuje sljedeću viku, na drugom jeziku i s drugačijim postulatima:

– Mila braćo! – progovori taj neznani Kraljević Marko:

– Još Hrvatska nij’ propala!

– Živio! – zaviknuše crvenkape gromovito.

⁸ Inače Šenoa, rođeni Zagrepčanin, u literaturi nije iskoristio zagrebački vokabular, „ne remeteći”, kako kaže Flaker, „sklad već formirane prozne štokavštine kajkavskim elementima svojeg rodnog Zagreba, već je urbanizirajući na temelju kancelarijskog i novinskog jezika s pokojom latinskom izrekom ili agramerskim germanizmom u satiričkoj funkciji unutar njegove feljtonistike” (Flaker 1986: 330).

- Draga braćo! – nastavi – jošte živi riječ naših djedova!
- I opet: – Živio!
- Slatka braćo! Mi smo, braći, Iliri!
- Živio! – gromovito: – Živio!
- Ljubezna braćo. Makar na nas navalile svega svijeta čete, Bog je s nami, tko prot nami, s njime ajd pod pete! (Šenoa 1962/1862: 288).

Uvođenje kajkavskog idioma u standardni jezik išlo je sporo, a u doba realizma, koji se na zapadu inače programski zalaže za uključivanje u pripovjednu strukturu različitih varijeteta, jedino su Ante Kovačić i Ksaver Šandor Gjalski posegnuli za takvom stilizacijom (prvi u plebejskoj varijanti, drugi u plemenitaškoj). Kasnije se kajkavski pojavljuje u pravaškim satirama, rubno kod Matoša, i vraća se na velika vrata u Domjanićevoj poeziji. Izgleda da se otklon od kajkavskog – a i čakavskog – može povezati s tjeskobom od gubitka postignute integracije hrvatske nacije. Ivan Kalinski, istražujući ulogu kajkavskog govora u hrvatskoj tradiciji, tvrdio je da se tu radi upravo o tjeskobi vezanoj za gubitak jedinstva:

„Pobornici i pristalice separatističke i integralističke teorije vidjeli su u dijaspori organskoga kreativnog zamaha opasnost za jedinstvo kodificiranog, službenog jezika, upravo narušavanje njegove opisnosti i propisnosti, zabacivanje norme, a nadalje – po takvim postavkama – separatističku ideju. U tom se smislu neuočavanje bogaćenja i osvježavanja cjelokupnoga organizma hrvatske književnosti željelo separatističkom teorijom ukazati ne samo na mogućnost nego i stvarnu restauracijsku nakanu prijašnjega stanja, onoga što je kao književni jezik vrijedio do realizacije ilirske ideje” (Kalinski 1987: 43).

Spor oko narječja u književnosti izazvao je Miroslav Krleža, koji je svjesno uveo kajkavski idiom (stiliziran tako da apsorbira cijelu kajkavsku pisanu tradiciju i različite povijesne govore). Kako je zapazila Maria Dąbrowska-Partyka, takav izbor konotirao je određene vrijednosti koje su imale za cilj osporavanje odluka donesenih za vrijeme preporoda. Jer, u *Baladama*, kaže autorica, dominiraju identifikacijske karakteristike koje se mogu svesti na sljedeće asocijacije: „narod je puk, puk je seljak, seljak je kajkavac, kajkavac je autentični Hrvat” (Dąbrowska-Partyka 1983: 38). Čini

se da se osporavanje kanona o kojem piše poljska autorica može dovesti u vezu s Flakerovom tezom, premda su obje koncepcije nastale samostalno.

Godinu dana nakon objavljivanja *Balada*, 1937. godine, možda kao odgovor na Krležine pretenzije, reagirao je Ante Petravić ovim riječima:

„Poslije toliko vjekova borbe i nastojanja naših umnih i požrtvovnih pređa, osobito hrvatskih „Ilira”, koji pregnuše, da nam stvore zajednički književni jezik, kao što ga imaju svi kulturni narodi, i da nas usput ujedine i politički, oživljavanje pokrajinskih govora, pogotovo lokalnih, nema ni smisla ni opravdanja. Nema smisla, jer to znači razjedinjavati našu danas jedinstvenu hrvatsku književnost, i oni, koji to čine, samo smetaju hrvatsku književnu cjelinu” (Petravić 1937).

Sličnih teza bilo je više. Dalibor Brozović, analizirajući uvodnu riječ Vladimira Nazora iz *Antologije nove čakavske lirike* (1934), konstatirat će 1952. godine ovo:

„I ovdje je Nazor ušao u dubinu stvari. Štokavština nije imala mogućnosti da se s dovoljno autoriteta nametne hrvatskoj knjizi i provede **disciplinu** među piscima. Tu njenu slabost objektivno opravdava naša novije historija. Dijalekti imahu u sebi još dovoljno snage, koje se, pritisnuta privremeno zanosom Preporoda, pojavila ponovo u ovome stoljeću. Ona se morala izživjeti i već se, izgleda, izživjela pa će se ostvariti Nazorova želja – hrvatska će lirika u drugom dijelu ovog stoljeća biti samo štokavska i to i bolja i jača od dosadašnje, jer će u njoj kolati i sokovi iz kajkavskih i čakavskih žila. Te će se žile osušiti, no njihov će sadržaj primiti u sebe štokavska lirika. Ona time ne će niukoliko postati manje štokavska, ali bit će više zajednička” (Brozović 1952: 465, istaknuo autor).

Vidimo dakle da autor njeguje uvjerenje o potrebi, čak i historijskoj nuždi, da se čakavske i kajkavske žile osuše i oplode štokavski standardni idiom, a pisci discipliniraju. Druga polovica 20. stoljeća pokazala je nešto potpuno obrnuto. Naime narječja – koja Brozović naravno deklarativno hvali! – procvala su, a razlog je bio ne samo to da se time izražava zavičajnost već i da se time izražava potencijal osporavanja jednog homogenog centra.⁹

⁹ Ivo Žanić podrobno je analizirao kako su dijalekti u drugoj polovici dvadesetog stoljeća prelazili granice svojih sredina. (Žanić 2016).

Aleksandar Flaker (1983) prati na koji se način oslobađa govor u hrvatskom romanu nakon Drugoga svjetskog rata i pokazuje da se lakše i brže afirmiraju kolokvijalni idiomi, uključujući i žargone, nego narječja (odnosno regiolekti¹⁰). Tako je primjerice u romanu *Čangi* i *Čangi off Gottoff* Alojza Majetića. To se napose vidi u situacijama u kojima se automatski nameće potreba uvođenja narječja kao stilizacije govora neke sredine. Prva je kada Zagrepčanin Čangi dolazi u kontakt s Dalmatincima na radnim akcijama, a druga kada se u zatvoru susreće s čuvarom koji govori birokratiziranim idiomom, a protagonist govori doduše „zagrebačkim đaćkim govorom, ali bez naglašenih dijalekatskih osobina” (Flaker 1983: 87). Slično je sa Šoljanovim romanima i pripovijetkama u kojima su radnje smještene u Dalmaciji i Istri. Izuzev jedne priče, čakavsko se narječje ne pojavljuje uopće. Uvođenje narječja u romanesknu strukturu išlo je sporo.¹¹

Međutim svoju intervenciju Supek čini devedesetih godina, dakle u vrijeme kada upotreba kajkavskog govora u romanu u bilo kojoj varijanti, ili ruralnoj ili urbanoj, ne predstavlja više nikakvo iznenađenje (put prodoru kajkavštine u romaneskno tkivo otvorili su već Slavko Kolar i pogotovo u urbanoj varijanti Zvonimir Majdak, a dovršio ga je Dalibor Šimpraga i kajkavski konvertit – Borivoj Radaković¹²). Stoga Lidijin kajkavski govor, koji se pedesetih mogao činiti iznenađujućim (pa i zato nije upotrijebljen), ne izaziva više nikakvo čuđenje. No on ujedno nije neutralan, nego se naslanja na tradiciju prijašnjih kulturno-jezičnih preokupacija – napose od izbora štokavštine kao književnog jezika.

¹⁰ U urbanoj prozi do izražaja dolaze regiolekti, a ne narječja. Razlika između regiolektu i dijalektu je u tome što je taj potonji organski idiom koji izražava neku folklornu sredinu, dok je regiolekt idiom koji je nastao u hibridizaciji koja je neizbježan proces u svakoj urbanoj sredini, pogotovo u današnje doba.

¹¹ Ivo Žanić, istražujući (auto)stereotipizacije i markiranost idioma na mentalnoj karti Hrvatske, uključujući i njihove simboličke potencijale, navodi da je 50. godina na račun nekih glumaca (između ostalog Relje Bašića) prigovarao Branko Gavella (sam – kajkavac!) inzistirajući na tome da trebaju govoriti novoštokavskom akcentuacijom (napose zanaglasnim dužinama) za koje se smatralo da su uzorne (usp. Žanić 2016: 102–105). Žanić tvrdi da je odbacivanje tih novoštokavskih elemenata bilo uvjetovano malim prestižem novoštokavskih idioma koje se poistovjećivalo s ruralnom kulturom.

¹² Radaković je u jednom intervjuu ovako tumačio zašto je izabrao kajkavski idiom: „Ja sam štokavac, ali štokavski standard je preoran. Osim toga, danas su štokavci jedna invazivna polugangsterska struja i ja se borim protiv nje tako što sam odabrao svoj jezik, a to je kajkavski” (Radaković 2002).

Kod Majdaka i kod Šimprage zagrebački idiom ima drukčiju funkciju nego kod Supeka, iako je jednako važan za hrvatsku jezično-kulturnu i literarnu zbilju. Kod tih je autora posrijedi želja za prevrednovanjem postojećeg modela kulture. Riječ je o propitivanju uloge marginalnih (perifernih) skupina u društvenoj zbilji. Marginalci koji tradicionalno nisu bili u središtu literarne pozornosti sele se u centar da bi posvjedočili o svojoj istini života. Taj je jezik žargonski ili žargonizirani (usp. Koščak 2018). Prodor njihova živog jezika – kolokvijalnog, neuređenog, neorganiziranog, nenormiranog, i vulgarnog – uperen je u kanonsku viziju kulture koju štiti službena štokavština. U tom pogledu njihov je kajkavski govor subverzivni govor koji pokušava uvesti novi poredak u kulturi, odnosno modificirati ga. Nadovezuje se stoga više na Krležine *Ballade*, nego – kao kod Supeka ili Jergovića – na ciklus o Glembayevima.

Te mogućnosti višestrukog kodiranja stilizacije kajkavštine u književnosti, odnosno semiotizacije, ali i u drugim domenama komunikacije, pokazuju da se, iako postoje tendencije marginalizacije toga narječja, ono preporučuje kao regiolekt (urbolekt) koji je živ i otvoren za stare i nove intervencije, dakle spreman posvjedočiti o novim jezičnim i kulturnim preokupacijama.

4. Stilske intervencije

Stilske intervencije javljaju se na razini izbora riječi, fraza ili cijelih sintaktičkih struktura – od sintagmatskih do rečeničnih. Kao primjer uzmimo početak drugoga poglavlja.

„Starinske klupe, maslinaste boje, koju je pokrila patina godina, izrezuckane imenima davnih susjeda (a i prostih stvari), velika crna ploča na drvenim stalcima, sivo-oličeni zidovi, ukrašeni tek slikom Njegova Veličanstva Ujedinitelja, marmor prije dolaska profesora – sve ga je to sjećalo gimnazije, samo što oko njega više nije bilo starih školskih drugova. On je zaostao sa svojim bolesnim utvarama u stranom razredu” (str. 19).

„Starinske klupe boje maslina pokrite patinom godina i izrezuckane imenima davnih susjeda (a i prostih stvari), velika crna ploča na drvenim stalcima, sivo-oličeni zidovi, ukrašeni tek slikom Njegova Veličanstva Ujedinitelja, marmor prije dolaska profesora – sve je to Tesara sjećalo gimnazije, samo što oko njega više nije bilo starih školskih drugova. On je zaostao s bolesnim utvarama u stranom razredu” (str. 16).

Provedene intervencije (*maslinaste boje – boje maslina; koju su pokrila patina – pokrite patinom; ga – Tesara; sa svojim bolesnim utvarama – s bolesnim utvarama*) zapravo ne mijenjaju ni sadržaj ni način slikanja i kadriranja tog prizora. Slično je onda kada autor zamjenjuje frazeologizam *vršiti pretres* frazeologizmom *obavljati pretres* (str. 17 i str. 12).

Ima međutim ulomaka u kojima intervencije utječu na način prikazivanja. Tako je na primjer onda kada se u naraciji opisuje protagonisto-
stovo lutanje po gradu.

„Banov trg i stara Ilica činili su mu se posve drukčiji. Fasade su bile sive, prolaznici bezlični. Začudo, i lijepe žene izgubile su čar. Sve je bilo nezanimljivo, bezbojno, mrtvo. Iznad to sićušnog mnoštva, Jelačić na konju pokazivao je mačem na Mađarsku. Zao znak! Brončani konjanik i on, atentator, bili su jedine veličine na tom malograđanskom trgu. Prvi je gurao revoluciju natrag, a drugi će je naprijed, i tako stoljećima okreće ovo historijsko kolo ostavljajući na podu leševe i statue” (str. 89).

„Banov trg i stara Ilica izgledali su mu posve drukčiji. Fasade su bile sive, prolaznici bezlični. Začudo, i lijepe žene izgubile su čar. Sve je bilo nezanimljivo, bezbojno, mrtvo. Iznad to sićušnog mnoštva, usprkos zaključenom vječnom prijateljstvu, ban Jelačić na konju pokazivao je mačem na Mađarsku. Zao znak! Brončani konjanik i on, atentator, bili su jedine veličine na tom malograđanskom trgu sa štandovima južnog voća i kiselog zelja. Prvi je gurao nadesno, a drugi će nalijevo, i tako se stoljećima okreće ovo vrzino kolo ostavljajući na podu leševe i spomenike” (str. 91).

U ovom fragmentu promjene su ozbiljnije, iako bitno ne utječu na sadržaj, više na način konceptualiziranja. Umetnuta sintagma *usprkos zaključenom vječnom prijateljstvu* dosljednije se odnosi na sudbinu hrvatskog naroda u vezi s Krunom sv. Stjepana – ili da se paradoks djelovanja bana Jelačića još više naglasi (pojasni?) ili da ga se prikaže na ironijski način. S druge strane izraz *sa štandovima južnog voća i kiselog zelja* više utječe na prikazivanje atmosfere zagrebačkog trga, odnosno daje mu više kolorita, više dodira sa stvarnošću (u prvom izdanju lutanje po trgu previše je teoretsko). Izraz *historijsko kolo* nameće pak tom kolu (dakle protoku vremena) višeznačnost: sada je ili neutralno ili negativno. Zamjena pridjeva *historijsko* s *vrzino* eksplicira autorov/pripovjedačev stav. Zamjena drugih izraza (*činili su mu se – izgledali su mu se* ili *Jelačić – ban Jelačić*) ne utječe na prizor.

Znatno ozbiljnije promjene ostvaruju se kada autor namjerno pokušava modificirati ili radikalno promijeniti sadržaj teksta. To se događa u segmentima teksta u kojima se redefiniiraju osnovne teze vezane uz opisivanje prilika u Drugome svjetskom ratu.

„U toj maloj duplji cijela je strahota *Nezavisne*, s nabuhlim leševima što plivaju Savom k Beogradu s ponorima poklanih sela, s paklenim mučionicama, gdje uhapšenici žive poslije objave smrti” (str. 251).

„U toj maloj duplji cijela je strahota *Nezavisne*, s nabuhlim leševima koji plivaju rijekama, s garištima sela, s mučionicima gdje uhapšenici žive poslije objave smrti” (str. 234).

U ovom slučaju prizor je znatno modificiran. Izraz *leševi koji plivaju prema Beogradu* znači da se žrtvama ustaškog terora smatraju uglavnom (samo?) Srbi, dok izraz *plivaju rijekama* (zamjena vlastite imenice općom imenicom) znači da su žrtve svi ljudi, ne samo Srbi.

Do slične modifikacije dolazi kada autor pokazuje kako okupacijske snage ulaze u Zagreb u travnju 1941. godine.

„Nacionalni se ponos prodavao za jeftinu obveznicu sigurnosti. Široki izlozi, a i mnogi prozori na katovima, bili su iskićeni kukastim križevima i slikama Führera i Ducea. S katedrale oglašila su zvona uskrs hrvatske države, koju su obdarili s naslovom *nezavisna*, na opomenu da je odsad sve crno bijelo” (str. 204).

Nacionalni se ponos prodavao za nepouzdanu obveznicu sigurnosti. Izlozi i pokoji prozor na katovima, bili su iskićeni kukastim križevima i slikama Führera i Ducea. Jedan austro-ugarski pukovnik proglasio je uskrs hrvatske države, koju su obdarili s naslovom *nezavisna*, na opomenu da je odsad sve crno bijelo” (str. 190).

Dvije promjene znatno utječu na opći sadržaj tog prizora, a i cijele knjige. Zamjena pridjeva i broja *mnogi prozori* u *pokoji prozor* znači da se u prvom izdanju naglašava da su Zagrepčani dobrim dijelom pozdravili dolazak okupatora, dok se u drugom umanjuje njihov broj (zapravo svodi se na minimum). Pridjev *pokoji* znači da je tih ljudi bilo malo. Druga modifikacija ima sličan cilj, premda zamjena vršitelja radnje (dakle onoga tko proglašava NDH) rekonceptualizira odgovornost za taj čin. Dok je u prvom slučaju fokus na *katedralu*, u drugom je to *jedan austrougarski pukovnik* (posrijedi je naravno Slavko Kvaternik). Dakle riječ je o individualizaciji, ali u dubinskom smislu o nečemu više jer su i katedrala i pukovnik metonimije. Prva – metonimija katoličke Crkve (a i hrvatskog katoličkog naroda), druga

– ustaškog pokreta. U prvom slučaju podršku Hrvata se potencira, u drugom minorizira.

U romanu se još, i to na više mjesta, modificira odnos prema HSS-u i Vladku Mačeku. U prvoj varijanti Maček je izraziti negativac, kolaboracionist, a u drugoj je pozitivan lik. Štoviše, haesesovcima se pripisuje uloga u stvaranju antifašističkog pokreta (v. Czerwiński 2018).

5. Zaključak

Cilj ovoga rada bio je pokazati na koji način jezične promjene na tri razine mogu modificirati značenja u jednom romanu i kakva to može imati odjeka za kulturne preokupacije. Ivan Supek ponovo je izdao svoj stari roman, nakon više godina, i učinio u njemu niz intervencija koje su ga približile novom čitatelju – čitatelju koji je naviknut na modificiraniji jezik, drukčije razumije ulogu kajkavskog idioma i napose drukčije interpretira ulogu Hrvatske u Drugome svjetskom ratu. Supek se, inzistirajući na redefiniciji vizije rata, približio strujanjima koja su zadesila hrvatsko sjećanje na rat od kraja šezdesetih godina, a kulminirala nakon raspada Jugoslavije.

Literatura

- Brozović, Dalibor (1952) „U uvjetima za nastanak i razvoj dijalektalne poezije”, *Hrvatsko kolo*, 5, 7-8, 463–467.
- Coha, Suzana (2012) „Tko (ni)je „spoznal” (n)i „prepoznal” „kipa domovine”? Od Štoosa preko Matoša prema Krleži”, *KAJ*, XLV, 6 (2012), 25–52.
- Czerwiński, Maciej (2005), „Żyd tułacz a komunikacja publiczna w XIX-wiecznej Chorwacji na podstawie opowiadania Augusta Šenoji”, *Pamiętnik Słowiański*, t. 4, z. 2, 3–24.
- Czerwiński, Maciej (2012) „Učinci jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja. Na primjeru hrvatskoga jezika”, *Rasprave Instituta za jezik i jezikoslovlje*, 38/1, 37–53.
- Czerwiński Maciej (2017) „Putovanje kao alegorija u prozi o Drugome svjetskom ratu”, *Umjetnost riječi*, 61 (3-4), 201–219.
- Czerwiński Maciej (2018), *Drugi svjetski rat u hrvatskoj i srpskoj prozi*, Hrvatske sveučilišna naklada (Biblioteka L), Zagreb.

- Dąbrowska-Partyka, Maria (1983) „Kulturni uvjeti prijevoda Ili „zakaj se mre””, Republika, XXXIX (kolovoz 1983.), 34–38.
- Flaker, Alekdandar (1983) *Proza u trapericama: prilog izgradnji modela prozne formacije na građi suvremenih književnosti srednje i istočnoeuropske regije*, 2. izd., Liber, Varaždin.
- Flaker Aleksandar (1986) *Stilske formacije*, Sveučilišna naklada Liber (Biblioteka L), Zagreb.
- Jergović Miljenko (2006) *Ruta Tannenbaum*, Durieux, Zagreb.
- Kalinski Ivan (1987) „Kajkavska idiomatika. Kritički obziri”, *Rasprave Zavoda za jezik*, 13, 31–44.
- Košćak Nikola (2018) *Šrajbenzi spiku? Stilovi hrvatske žargonske i žargonizirane proze 1990-ih i 2000-ih*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Patravić Ante (1937) „Pjesništvo u lokalnim govorima”, *Obzor*, 26, 4.
- Radaković (2002) *Moj jezik zove se kajkavski*, razg. Duško Medić, Bulevar, 14.06.2002. http://govori.tripod.com/kajkavski_jezik.htm, posjet 20. veljače 2019.
- Stamać Ante (1985) „Elegije Pavla Štoosa i predilirski pjesnički standard”, *Umjetnost riječi*, 3, 319–325.
- Supek Ivan (1959) *Dvoje između ratnih linija*, Mladost, Zagreb.
- Supek Ivan (1995) *Hrvatska tetralogija. Knjiga prva: Između ratnih linija*, Globus, Zagreb.
- Šenoa August (1962) *Vječni Žid u Zagrebu ili tri dana tuge i nevolje. Djela: Članci i feljtoni; Pjesme; pripovjesti*, Matica Hrvatska (Pet stoljeća hrvatske književnosti), Zagreb.
- Vončina Josip (1993) „Štoosova jezična preobrazba”, *Dani hvarskog kazališta*, 19, 1, 204–212.
- Žanić Ivo (2016) *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*, Jesenski i Turk, Zagreb.

SUMMARY

Maciej Czerwiński

THE FIRST AND SECOND EDITION OF ONE OF IVAN SUPEK'S NOVELS. THE PROBLEM OF LINGUISTIC MODIFICATIONS WITHIN THE CULTURAL-POLITICAL FRAMEWORK

The principal aim of this paper is to compare two editions of the war novel written by Ivan Supek in 1959 under the title *The two between the frontlines* which was re-edited in 1995 and published under the title *Between the frontlines*. The comparison deals with three aspects of linguistic reality: (1) the attitude towards the linguistic items perceived as Croatian/non-Croatian; (2) the absence/presence of dialects; (3) the stylistic and textual modifications. The inquiry reveals to what extent Supek's idiolect was modified at these levels and which reasons could be given for the possible interpretations of these levels. The investigation of the first level demonstrates that, in the '50s, Supek tended to use items considered as Croatian, but the new edition is even more Croatianized. As far as the second level is concerned, whereas in the first edition dialects are omitted, and characters speak the same way as the narrator, in the second, one of the characters speaks in the Kajkavian dialect (this is interpreted as a consequence of the role that the dialect in question has had in Croatian culture since the National Revival, over Miroslav Krleža's literary interventions until the literary movement called after Aleksandar Flaker – the *jeans prose*). The stylistic level reveals that the author intentionally modified his attitude towards World War Two by encoding different roles for the Croats and Serbs within the universe of the novel, and by rewriting the position of the Croatian Peasant Party during the war. All shifts are ideological in character, but they differ in terms of making various intra-cultural references.

Key words: *Croatian language; language in novel; Ivan Supek; style; dialect; communication in culture*